

Українська самоідентичність у світоглядних орієнтирах
Богдана Кістяківського

*Мойсієнко Василь Миколайович,
кандидат історичних наук, професор,
перший проректор
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького*

Національна проблема є найбільш актуальною у суспільно-політичному житті України наприкінці XIX – на початку XX століть. Її аналізу й осмисленню присвячені філософські роздуми провідних представників національної еліти, зокрема Богдана Олександровича Кістяківського.

Науковий доробок Б.О. Кістяківського складається з фундаментальних праць у галузі філософії та соціології права, а також досліджень політичної думки – насамперед, у царині конституційних, демократичних та федеративних ідей.

Історична реальність, що дала поштовх Б. Кістяківському до розгляду та зваженої оцінки ролі національної ідеї як рушія суспільно-політичного життя, склалися в умовах “непокритого націоналізму в Росії”, за словами М.С. Грушевського. Це були часи, коли “...потреби й інтереси народів Росії одступили перед інтересами самої державності... І перед інтересами сеї державної надбудови відкинено інтереси живих складників держави – народів Росії”, у тому числі українського [1, с. 128].

Незавершеність буржуазних реформ Олександра II отримала негативну оцінку в суспільних колах Російської імперії. В Україні ці явища і процеси поглиблювались національним гнобленням, неможливістю вільного культурного розвитку нації, Тому, за таких умов, розв’язання соціального питання перебувало у зв’язку з національним, яке усвідомлювалось як потреба створення правової основи самоврядування “окраїн” імперії хоча б у царині культури. Українофільство усвідомлювало свою політичну програму як частку загального процесу демократизації суспільства. Його представники орієнтувались передовсім на європейські політико-правові ідеали, прагнули створити в Російській імперії сприятливі умови для їх реалізації. Проте, Б.О. Кістяківський вважав ці підходи “програмою – мінімум”, яка, безумовно, “відіграла видатну роль у загальноросійському конституційному русі” [2, с. 96].

У своїх поглядах Богдан Кістяківський, поєднуючи ліберальні та соціал-демократичні ідеї, прагнув ініціювати зміни існуючого абсолютистського ладу на конституційний, надати суспільству свободи слова, друку, науки, гарантування на законодавчому рівні свободи особи.

Богдан Кістяківський передовсім орієнтувався на європейські політико-правові ідеали та стандарти обґрунтування норм та цінностей суспільного життя. Зокрема, він чимало ввібрав із загальних соціально-філософських уявлень про людину і суспільство, вироблених під час співпраці з Г. Зіммелем та М. Вебером. Слідом за Г. Зіммелем, Б. Кістяківський прийшов до висновку, що людська діяльність реалізується у соціальних формах спільних дій, які базуються на нормах, цінностях, ідеях, тобто культурі суспільства. Коли вичерпується культуротворчий потенціал діяльності, тоді згасає культура. Якщо ж розглядати суспільство з позиції національної диференціації, то в цьому разі втрачається головна мета суспільного розвитку та його цінність – свобода і рівність прав особи. Тому Б. Кістяківський став на шлях філософського й політичного заперечення національного принципу у царині політики, бо людина, на його думку, як вільна особистість є найвищою цінністю, а держава – лише політично-правовий інструмент забезпечення її прав. Ніколи не забуваючи про своє національне коріння, про необхідність вільного розвитку всіх націй, він розглядав забезпечення прав націй та пригноблених класів як умову здійснення прав людини.

Виходячи з тези, що призначення суспільства полягає в обстоюванні і захисті прав та свобод людини і громадянина, Богдан Кістяківський великого значення надає розвитку духовності суспільства як постійному творчому процесові, у якому беруть участь різні соціальні верстви. Він проводить аналогію у духовному житті окремої людини та суспільства в цілому: духовність об'єднує людей у суспільстві, накладає специфіку на характер соціальних груп та індивідуальність. Так само, як складається єдність свідомості окремої людини у вигляді системи переконань, цінностей, так формується і духовність суспільства. Найвищим виявом цього творчого духовного процесу, що супроводжується творенням соціальної єдності, є, за Кістяківським, моральні норми та їхнє втілення у праві. Право здійснює такий самий синтез щодо суспільства, як душа щодо психіки [3, с. 174].

Важливу роль у формуванні соціальної єдності відіграє духовність кожної нації. У такому суспільстві, яке сформувалось у Російській імперії, свідомість пригнобленої нації, її потреби доти не сприятимуть формуванню соціально-

духовної єдності, доки не буде надано право кожній нації на самовизначення, на соціально-культурний і правовий захист.

Б.О. Кістяківський прагнув розв'язати принаймні одну з актуальних проблем російської дійсності, а найголовнішою з них уважав потребу утвердити свободу особи як вище благо. При вирішенні даного питання він виходив з права як важливої соціальної цінності, яка, на його думку, має власне джерело розвитку в правових відносинах та правосвідомості народу. У цьому плані він пройшов довгий і складний шлях еволюції поглядів на Україну та “українське питання”. Спочатку Кістяківський поділяв політичні погляди російських конституціоналістів і, зокрема, на національне питання. Він вважав, що для російського суспільно-політичного руху українське питання є частковим, а українці самі мають більш визначено і солідарно заявити про свої інтереси. Тому завдання культурного розвитку України повинні розв'язуватись самим життям. Так, якщо в Галичині українці мають свої гімназії та окремі кафедри у Львівському університеті і добиваються створення власного університету, то так само цього можна досягти й для українців Росії за умови конституційності та демократизації суспільного ладу.

Коли ж криза російського конституціоналізму знайшла вияв у повному ігноруванні права націй на самостійний культурний розвиток, він переглядає свої погляди на можливість федеративного облаштування конституційної Росії. Тепер він стверджує, що російські ліберали не здатні розв'язати проблему взаємин центру та “окраїн” імперії на засадах автономії – на західному кордоні країни вони бачать тільки Польщу, забуваючи, що в 60-х роках XIX ст. виникло питання щодо Литви, Білорусії та України, і роблять помилку, вирішуючи, наприклад, питання про Холмський край, населений українцями, як лише польський чи лише російський.

Криза російського лібералізму відбувалася за обставин піднесення національної свідомості народів Росії, що нарешті відчули реальну можливість брати участь у соціально-економічному, політичному та культурному житті. Почався процес активного формування власне політичних націй, який викликав різке загострення відносин саме у царині державотворення. Ідеал федеративної конституційної Росії, виплеканий протягом XIX ст. українськими демократами, виявився неприйнятним і ворожим імперським силам. Річ у тім, що російська держава постійно набувала традицій централізму й унітарної єдності. Традиції централізму в російській свідомості історично набували теолого-містичного забарвлення. Культ служіння спільним інтересам, спільній справі, що

усвідомлювалося як благочестя, на практиці виливався у переслідування будь-якого вияву волі народу, який відчув спроможність самостійно творити власну історію.

Б. Кістяківському не вдалося раціонально осмислити процес національного відродження, хоч його політична позиція стала діаметрально протилежною до позиції російського лібералізму в національному питанні. Незважаючи на століття асиміляції української культури з боку російської держави, на його думку, незважаючи також на спільність державності та релігії, культурна єдність України з Великоросією не виникла. “Залишається визнати, – писав Богдан Кістяківський, – що народу українському властива особлива воля чи якась містична сила, що спонукає його відстоювати свою самобутню національну індивідуальність. Якщо прагнення України до своєї самобутньої культури є Божою справою, то жодні земні сили його не поборють. ...Всякий істинно культурний рух є вияв Духу Божого у людині і тому він святий, а насилля над ним є гріх” [5, с. 146]. Така позиція Б. Кістяківського є відгомонам романтичного підходу до розуміння нації. Адже, згідно з цим підходом, культура кожної нації є вияв духовної основи Бога, що відкривається кожному народу специфічно. Заглиблення у власну культуру водночас є осягненням Божественної основи і пізнанням власної укоріненості в цю основу. Призначення кожного народу, так само, як і кожної людської одиниці – пізнати в собі Бога. Шлях народу до пізнання Бога є одночасно і пізнання себе як самобутньої нації. Цей шлях у кожного народу свій і постає для народу його історією.

Не заглиблюючись у філософію даного питання, але осмислюючи реальний стан речей російської дійсності, Богдан Кістяківський робить висновок, що головна риса, яка характеризує ставлення російської громадськості до українства, продиктована не цензурними умовами та іншими зовнішніми обставинами, а різко вираженим російським національним егоїзмом [5, с. 140].

На думку Б. Кістяківського, однією з причин нехтування “українського питання” російським суспільством було те, що більшість російських освічених людей необізнані в ньому і тому негативно сприймають прагнення українців до так званої самостійності. “Треба визнати безспірним фактом, що російське суспільство у своїй більшості зовсім необізнане в українських справах, але, яке б велике значення не мав цей факт, значно поважніша від самого факту його причина. На підставі багатолітнього досвіду я з болем душевним переконався,

що, якщо російське суспільство нічого не знає про український народ і українців, про їхні потреби і прагнення, то це відбувається тому, що воно й не бажає нічого про них знати. Всі спроби боротися з цим закінчувалися невдачею і ні до чого не приводили. Українцям доводилося нашоувхуватись на нездоланну стіну байдужості, неуважності та ігнорування. Російських людей не цікавили якісь українці, вони вважали їх існування дріб'язком провінційного життя, на якому не варто зупинятись” [6, с. 133], – писав Б. Кістяківський.

Отже, Богдан Кістяківський, поєднуючи ліберальні, демократичні та соціалістичні ідеї, орієнтувався на європейські політичні та правові стандарти та ідеали. Він не сприймав національного принципу у царині політики, бо людина, на його думку, як вільна особистість є найвищою цінністю, а держава – лише політично-правовий інструмент забезпечення її прав.

Б.О. Кістяківський пройшов шлях еволюції поглядів на українське питання: від оптимістичної надії на злиття історичних доль українського та російського народів через демократизацію та утвердження конституційних засад державного ладу Російської імперії – до переконання, що ідеал федеративної конституційної Росії, виплеканий українськими демократами у ХІХ ст., неприйнятний для імперських сил Росії. Принцип народного суверенітету, з якого зросла західна правосвідомість, виявився незастосовним до російської історії.

Таким чином, підсумовуючи значимо, що:

1. Оскільки у соціальній концепції Б. Кістяківського людина як вільна особистість є найвищою цінністю, він розглядав забезпечення прав націй та пригноблених класів як умову здійснення прав людини, а не підставу для політичної влади тієї або іншої партії або для утвердження певної ідеології. Разом з тим український мислитель ніколи не забуває про своє національне коріння, про необхідність вільного розвитку всіх націй.

2. У підході до українського питання Кістяківський пройшов до усвідомлення, що причина нехтування правом українського народу на самостійний культурний розвиток полягає не в соціально-економічних та правових факторах, а в російському національному егоїзмі. Позиція Богдана Кістяківського – культурницький автономізм, однак на політичному, державницькому контексті національної ідеї він не акцентував, оскільки підхід до суспільства з позиції національної диференціації заводить у суперечність з принципами ліберальної ідеології, за якими головна мета суспільного розвитку та його цінність – свобода і рівність прав особи.

Список використаних джерел:

1. Грушевський М. Фабрикація націоналізма // *Літературно-науковий вістник*. 1911. Т.54. С. 128-134.
2. Хатченко А. (Кистяковский Б.А.). Юрий Юрьевич Цветковский, как общественный деятель (Памяти одного из последних украинофилов) // *Украинская жизнь*. 1913. №7-8.
3. Депенчук Л.П. Богдан Кістяківський. Київ: «Основи», 1995. 174 с.
4. Соловьев В. Сочинения: В 2-х т./ Сост. и подгот. текста Н.В. Котрелева. – Москва: «Правда», 1989. Т. 1: Философская публицистика. 687 с.
5. Українець (Кистяковский Б.А.) К вопросу о самостоятельной украинской культуре // *Русская мысль*. 1911. №5. С. 131-146.
6. Кістяківський Б. Українці і російське суспільство // *Філософська і соціологічна думка*. 1992. №1. С. 132-135.